

TEISĖS FILOSOFIJA SENAJAME VILNIAUS UNIVERSITETE

Romanas Plečkaitis

Vilniaus universitetas

Filosofijos istorijos ir logikos katedra

Didlaukio g. 47, Lt-2057 Vilnius

Tel. (370-2) 77 07 06, faks. (370-2) 76 18 90

Problemos ištirtumo laipsnis tas, kad lenkų teisės ir politinės minties istorijos tyrinėtojai yra analizavę renesansinę teisės filosofiją, išreikštą senojo Vilniaus universiteto teisės profesoriaus A.A. Olizarovskio veikale De politica hominum societate, ir paskelbė pripažintus šio veikalo idėjų tyrinėjimus [8]. Šiame straipsnyje analizuojama teisės filosofija senajame Universitete, išsakyta iki šiol netirtuose jos šaltiniuose.

1. Teisės filosofijos Universitete šaltiniai ir problematika

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės aukštesiems pareigūnams rūpėjo, kad Vilniaus universitetas rengtų teisininkus, reikalingus valstybės administracijai. Jau 1618 m. Lietuvos DK pakancleris Jeronimas Valavičius reikalingumą steigti Teisės fakultetą išsakė tuometiniam Universiteto rektoriui žemaičiui Jonui Jamialkauskui (lenkiška transkripcija Jamiolkowski). Rektorius sumanymą steigti du naujus – teisės ir medicinos – fakultetus perteikė į Romą Jėzaus draugijos generolui. Kol Romoje klausimą aptarinėjo, Vilniaus jėzuitai į akciją steigti du naujus fakultetus įtraukė Vilniaus vyskupą Eustachijų Valavičių. Brandintas projektas du naujus fakultetus organizuoti Jėzaus draugijos administruoto Lotaringijoje Pont-à Mousson universiteto pavyzdžiu. Tačiau reikalas dėl įvairių sunkumų ir dar nežinomų priežasčių užsitęsė. Teisės fakultetui steigti sąlygos atsirado Lietuvos DK pakancleriui Kazimierui Leo-

nui Sapiegai 1641 m. paskyrus fundaciją fakultetui išlaikyti ir gavus karaliaus Vladislavo Vazos privilegiją.

1644 m. įsteigtame Teisės fakultete buvo bažnytinės (kanonų) teisės ir civilinės teisės katedros. Universitetas teikė ir šių abiejų teisės kryptų mokslo laipsnius: daktaro ir licenciatų. Jau 1647 m. Universiteto spaustuvė išleido kelių asmenų daktaro laipsnio disertacijas tezių pavidalu. Teisės fakultetas interpretavo ir Lietuvos Statuto bei Lenkijos Karalystės įstatymus, pagrįsdavo įstatymų taikymą. Antai 1647 m. fakulteto studentas filosofijos magistras Juozas Butkevičius Popucevičius darbe *Bažnytinės jurisprudencijos tezės apie nerašytą teisę, asmenų teisę ir bažnyčios atleidimą nuo prievolių (Assertiones ex iurisprudencia ecclesiastica de iure non scripto, iure personarum et immunitate ecclesiastica)*, parengtame vadovaujant abiejų teisių daktarui profesoriui A. A. Olizarovskiui, trisdešimt dviejose tezėse aiškina paprotinę teisę ir suformuluoja klausimus: ar teisėtas yra daugelio Lietuvos DK

ponų paprotys pusę išgaunamo medaus reikauti sau, ar teisėtas yra kai kurių ponų įprotis savo valstiečius bausti, kai jie lanko ne savo ponų smukles arba jei druską perka ne pas juos, o pas kitus? Jonas Markvartas 1650 m., vadovaujamas abiejų teisių daktaro profesoriaus bavaro Simono Dilgerio (Dilger), įgijo civilinės teisės daktaro laipsnį, apgynęs 28-iuose puslapiuose išdėstytas tezes *Teisės disertacija apie neteisingą bausmę (Dissertatio iuridica de damno iniuriae)*. Šiose ir kitose žinomose teisės daktaro laipsniui įgyti paskelbtose tezėse aptinkama atskirų teisės filosofijos teiginių.

Fakulteto profesoriai teisės filosofijai skirtų darbų neišleido. O veikalą, kuris esmiškai yra teisės filosofijos pobūdžio, sukūrė Universiteto rektorius, kurio valdymo metais buvo įsteigtas Teisės fakultetas, – ispanas Benedictus de Soxo. Jis 1648 m. išleido mokomąją knygą *Teisės raktai Vilniaus akademikams* (arba *Teisės raktai, įteikti Vilniaus akademijos studentams – Claves iuris Academicis Vilnensibus*), kurioje tyrė teisės sąvoką ir teisės mokslų objektą, teisės šaltinius ir skirstymą, įstatymus bei įstatymų leidimo galią, įstatymų interpretaciją, pilietinės būklės kaip įstatyminės būklės susiformavimą ir pobūdį. Savo aiškinimus autorius grindžia antroje scholastikoje pripažintais filosofijos principais. Gerai išsimokslinęs Ispanijoje, Jėzaus draugijos administruotuose universitetuose dėstęs filosofiją ir teologiją, 1624 m. atvykęs į Vilnių, Sojo (B. de Soxo) scholastinės filosofijos principus puikiai pažino.

Teisės filosofijos problematika buvo aiškina Universitete ir iki Teisės fakulteto įsteigimo. Scholastinės teologijos kurso pagrindą sudarė Tomo Akviniečio veikalas *Summa theologiae* problematika. Universiteto teologijos fakultete trečiaisiais studijų metais aiškino Akviniečio veikale išdėstytą teisės ir teisingumo

problematiką, atitinkamai šią studijų dalį ir įvardinę – *Apie teisę ir teisingumą (De iure et iustitia)*. Kartu Universiteto teologai darė naujus ekskursus, teisės ir teisingumo problematiką žymiai praplėtė. Čia jie turėjo kuo remtis: antrosios scholastikos teoretikai buvo sukūrę stambios apimties šios rūšies veikalų. Antai Domingus de Soto išleido *Apie teisę ir teisingumą dešimt knygų (De iure et iustitia libri decem)*, o vieno iš žymiausių antrosios scholastikos teoretikų Francisco Suarez'o veikalas *Traktatas apie įstatymus ir Dievą kaip įstatymų leidėją (Tractatus de legibus ac Deo legislatore)* – 729 puslapių foliantas (1679 m. Londono leidimas). Traktatą *Apie teisę ir teisingumą* dėstė skaitlingose Jėzaus draugijos kolegijose Lietuvos DK, taip pat skaitlingų vienuolių mokyklų teologijos studijose. Jį aiškinę mūsų teologai – buvę filosofijos profesoriai, samprotavimus apie teisę ir teisingumą labiausiai išdėstė filosofijos ir teisės terminais, kartu į šią problematiką žvelgdami ir teologijos požiūriu. Juk ir Akvinietis šią problematiką aptarė teisės ir scholastinės metafizikos bei etikos sąvokomis. Rankraščio pavidalu išlikę teisės filosofijos traktatai – tai daugiausia skaitytų teologijos paskaitų užrašai. Paskaitos užrašytos pažodžiui, nes buvo diktuojamos, taigi teikia autentišką vaizdą.

Plačiausią šio pobūdžio kūrinių paliko Universiteto scholastinės teologijos profesorius 1642–46 m. Janas Chondzinskis (Jan Chąndzyński), jį įvardijęs *Santrauka apie teisę ir teisingumą (Compendium de iure et iustitia)* [1]. Teisės filosofijos problematika aptariama pirmo traktato pirmoje ir antroje disputacijose.

Pirnas traktatas. Apie teisę ir teisingumą.

Pirma disputacija. Apie teisę. Apie teisės įgijimą. Apie visišką valdymą. Apie teisę naudoti ir naudojimą. Ar naudojimas visada skiriasi nuo valdymo. Apie deramai įgytą teisę.

Apie teisę kaip jurisprudencijos materialųjį ir formalųjį objektą.

Antra disputacija. Kas yra teisingumas, kelerio pas jis ir kaip skirstomas. Kas yra teisingumas. Kelerio pas yra teisingumas ir apie įstatyminių teisingumą skyrium paėmus. Apie skirstomąjį ir mainomąjį teisingumą. Tarp ko esti teisingumas.

Vilniaus universiteto rektorius 1641–49 m. Jonas Gruževskis (kilęs iš žemaičių šeimos) Universitetą valdė laikotarpiu, kai vyko Teisės fakulteto įsteigimo parengiamasis darbas. Anksčiau filosofijos ir teologijos profesorius Gruževskis 1643–46 m. buvo Lietuvos jėzuitų provinciolas, taigi ir vienas iš Teisės fakulteto steigėjų. Jo veikalo *Galiausias ir didžiausias žmogaus pasikeitimas (Ultima et maxima hominis mutatio)* antroji knyga (išleista Vilniuje 1644 m.) tyrė ir teisės problemas būtent filosofijos ir teologijos principais ir sąvokomis. Veikalo 118–273 puslapiuose, apeliuodamas į minėtą Akviničio traktatą ir žinomiausių praeities ir tuometinių tomistų sukurtas traktato interpretacijas, Gruževskis išdėstė tradicinę scholastinės teologijos dalį *Apie teisę ir teisingumą*:

Kas yra teisė. Ne kiekviena teisė atsižvelgia į teisingumo dorybę. Koku būdu teisė suteikiama kitam. Teisingumo ir neteisingumo apibrėžimas. Kokios yra teisingumo dorybę sudarančios ir pridedamosios dalys. Ar tas, kuris blogai įgyvendina skirstomąjį teisingumą arba kliudo jį deramai įgyvendinti, įpareigotas atstatyti teisingumą. Kokios yra galimos teisingumo dalys. Ką žymi terminas *įstatyminis teisingumas*. Įstatyminio teisingumo pranašumas. Kas kiekvienam privaloma krikščioniškoje valstybėje. Kiek, bažnyčios požiūriu, kas nors vertesnis, tiek jos naudai turi daugiau nuveikti. Ar bažnytiniai ganytojai pagal įstatyminį teisingumą rūpinasi krikščioniškąja valstybe. Kas krikščioniškoje valstybėje pagal įstatyminį teisingumą privaloma kiekvienam privačiam asmeniui. Būtinumas

įstatyminį teisingumą taikyti turiningai. Kas yra dorybė ir kas joje būtina.

Apie dvejopą mainomojo teisingumo veikseną. Ką reikia daryti atstatant teisingumą. Kokios yra teisingumo atstatymo priežastys ir kokiais būdais kitam padaroma žala, kitaip tariant, neteisingumas. Ką paliepia griežtas privalėjimas atstatyti teisingumą. Kuriems reikia atstatyti teisingumą.

Toliau Gruževskis analizuoja tai, kas buvo ir veikiančios teisės objektas: aiškina neteisingą veiką, turtinę žalą, sutartis ir ūkinio pobūdžio sandorius bei čia galimas apgaulės, kenkimą geram vardui, garbės įžeidimą ir t. t. Teologai neapartinėjo veikiančiosios teisės normų minėtų neteisingumų atvejais. Jie juos vertino krikščioniškojo teisingumo požiūriu, analizavo ir sistemino principus, pagal kuriuos neteisinga veika turi būti vertinama ir kuriais turi vadovautis atstatant teisingumą valstybės veikiančioji teisė. Ji vertinta būtent tų principų, kaip bendrųjų gairių, požiūriu. Antai aptardamas, ar ūkinėje veikloje gali būti pateisinamas monopolijos įgijimas, Gruževskis monopoliją teisinga bendrojo gėrio – valstybės gerovės – argumentu: karališkosios valdžios išduotomis privilegijomis siekiama stiprinti vidaus rinką bei vartojimą valstybėje. Aptardamas galimą apgaulę prekyboje, nurodo, kad, remiantis Tomo Akviničio požiūriu, tokia apgaulė gali pasireikšti kelerio pas: glūdėti jau pačiame daikte, antai vietoj vienos rūšies audeklo už tą kainą parduodant prastesnės rūšies audeklą; parduodant kaip gerą prastos kokybės gaminį, apsveriant ir pan. Bet apgaulė Dievo pasmerkta, nusidėjėliu vadinamas kiekvienas klastos gamyboje ir prekyboje sumanytojas bei įgyvendintojas.

Šių bendrųjų visuomenės principų kaip gairių įgyvendinimą teisėje aiškina teorinė jurisprudencija, t. y. teoretizavimai teisės moksle dėl įstatymų ir jų leidimo pobūdžio, įstatymo sandų ir prasmės bei interpretacijos. Minėtas B.de

Soxo veikalas taip pat orientuotas į šias teoretines teisės problemas.

Pozityviąją teisę Vilniaus teoretikas pristatė taip, kaip ją pristatydavo katalikiškuose Europos universitetuose: „Savo ruožtu priimta skirti treją teisę, būtent prigimtine, tautų ir žmonių nutatytąją. Prigimtinė teisė yra ta, kuri vienintelė prisijungia prie prigimties ir jos pamatas bei principas yra ne kuri nors žmonių pažiūra, bet prigimties būtinumas: kiekvienas žmogus turi tokią savo gyvybės išsaugojimo teisę, o kuris neteisėtai atima kitam gyvybę, pažeidžia prigimtine teisę. Tautų teisė yra ta, kuri išplaukia iš prigimtinės teisės taip, kaip jos kokia nors savybė, be to, jos laikosi visos kurios nors teritorijos tautos, ir ji nereikalinga jokių įstatymų ar statutų, įsteigta žmonių įsitikinimu, bet tik vieninagai visoms tautoms pritarus. Šia teise įvestas žemės valdų ir teritorijų pasidalinimas, kad bet kuri uolesnė tauta rūpintųsi tuo, kas jai priklauso, tai išsaugotų ir gausintų. Ir nors teritorijų dalybas kuri nors tauta išskleidė įstatymais, tačiau juos patvirtino tautų teisė, o ne nustatė, panašiai kaip duoti kokie nors prigimtinės teisės patvirtinti ir paskelbti įstatymai, o toks yra Dekalogo įstatymas. Svarbiausia yra trečioji teisė, kuri koku nors viešuoju ar privačiu įstatymu įteisina susitarimą, ir tokia teisė nustatyta kiekvienoje valstybėje. Juk ji sankcionuoja ką nors, kas sukuria taiką tarp piliečių, privilegijas, gerą valdymą ir tvarką“ [2,119].

2. Teisės kilmė ir legislatūros perleidimas

Teoretikai Vilniaus universitete vieninagai nurodė: žmonės negali prigimtinės teisės nei panaikinti, nei pakeisti. Jos autoritetas – visuotinis žmogiškumo bendrasis polinkis. Prigimtinė teisė esanti tik bendroji nuoroda, o baismę už

jos pažeidimus numato žmonių nustatytoji teisė. Ši kildintina iš prigimtinės teisės, tačiau ne būtinu, o tikėtinu išvedimu – įmanoma, kad kurios nors valstybės teisė gali ne visiškai atitikti prigimtinės teisės principus. Gruževskis teigia: šiaip jau pozityvioji teisė išgaunama iš prigimtinės teisės racionalių diskursu ir bendru piliečių sutikimu paplinta visiems. Tautų (kitaip tariant, tarptautinė) teisė kyla iš prigimtinės kaip pastarosios išdava. Tautų teisė esti viduryje tarp prigimtinės ir pozityviosios teisės, siejasi su abiem, jos principai išryškėja ir tampa prigimties šviesa, jie nerašyti, nereikalingi kodifikacijos, ją žino net primityvios tautos.

Nors tautų teisė kyla iš prigimtinės teisės, tačiau jų skirtingumas esąs tas, kad tautų teisės paliepiamų bendrumo laipsnis mažesnis, be to, dėl žmonių gyvenimo sąlygų trapumo ji gali leisti ir kai kurį blogį (prigimtinė teisė draudžia bet kurį blogį), lygiai kaip blogį gali sukurti ir pozityvioji teisė. Šiaip jau tautų teisė negalima be tautų sutarties, ji kintanti priklausomai nuo sutarties pobūdžio.

Pozityviosios teisės kilmę teoretikai Vilniuje aiškino antikos ir viduramžių interpretacijomis, kurių veikiamą teoretizavimus kūrė ir naujųjų amžių teisės filosofija. Vienu iš teisės kilmės šaltinių laikytina prigimtinė nelygybė – jau Aristotelis nurodęs, kad vieniems (laisviems) iš prigimties skirta valdyti, o kitiems (nelaisviems) skirta paklusti. Taip susikurianti teisė kitus valdyti. Panašiai aiškintina tėvų teisė valdyti vaikus: vaikai nelygūs tėvams, jie žemesni ir turi būti valdomi aukštesniųjų. Kai teisės subjektai lygūs, tai tarp jų, kaip disponuojančiųjų laisve, suskuria nuosavybės teisė – teisinė galia bendrai arba privačiai ką nors naudoti, vienaip ar kitaip veikti. Tradicija Vilniaus teoretikams perteikė ir teisės kilmę, susijusią su terminu *įstatymas*: turima teisė daryti tai, kas numatyta įstatymo. Dar vienas tei-

sės kilmės šaltinis – valia, o ja grindžiama teisė būna dieviškoji arba žmogiškoji.

Disponuodami šiais aiškinimais, teoretikai Vilniaus universitete teisės kilmę tradiciškai susiejo su teisingumu – teisė esanti teisingumo įgyvendinimas. Teisė ne antrinis, bet pirminis visuomenės reiškinys, glūdintis pačioje žmogaus prigimtyje, kuri determinuota dieviškojo plano. Žmogaus prigimtyje glūdi teisingumo siekis, tad teisė ir esanti tai, kas socialiniame gyvenime teisingumą realizuoja.

Traktate *Apie teisę ir teisingumą* teisę ir įstatymus kildino iš pilietinės būklės, kurią teigė susiformavusią iš pirmųjų genčių papročių. Pirmąsios gentys – Kaino, Nemrodo ir kitos – siekė gyventi taikoje ir santarvėje. Pilietinė būklė buvusi numatyta dieviškajame plane – visuomenės valstybinė organizacija bei įstatymai, o kad jie būtų legalūs, numatyta teisė ir atskiroje bendruomenėje, ir tarp bendruomenių. Taip sprendė ir B. de Soxo: „Tačiau, žinoma, reikėjo, kad tos bendruomenės pačios viena kitą remtų ir tarp savęs laikytųsi teisingumo (tai buvo būtina visuotiniam gėriui) kokias nors bendrąja teise lyg bendrąja sutartimi ir pritarimu. Ši teisė vadinama tautų teise, nes įvesta veikiau tradicija ir papročiu negu kokiu nors potvarkiu“ [5, H₅].

Tad teoretizavimo paveldo veikiama, teisės filosofija Vilniaus universitete įstatyminę teisę kildino iš paprotinės teisės. Įstatyminė galia, per prigimtį Kūrėjo duota žmonėms, vis dėlto nebuvo pastovi, ji pakito, lygiai kaip kinta daikto požymiai. Svarbiausias buvęs įstatymo leidimo galios subjekto pakitimas – patogumo sumetimais tauta šią galią perleidusi savo vadams. „Kadangi ja taip ilgai nebuvo galima gerai naudotis visai žmonių bendrijai, todėl visuotiniu sutikimu ši įstatymo leidimo galia iš visos piliečių bendrijos buvo perleista vienam arba nedaugeliui asmenų. O tauta, vie-

našyk perleidusi galią vadams, negalėjo, paprasčiau sakant, savaime reikalauti laisvės, nes būtent šis laisvės atsisakymas, kuriuo tauta save padarė valdovo valdiniu, yra, tiesiai sakant, nepajudinamas“ [5, H₅]. Tad teisės teoretikai Vilniuje, darbavęsi Europos katalikiškuosius universitetus užvaldžiusios XVI–XVII amžių modernizuotos scholastikos, vadinamos ant-rąja scholastika, veikiami, teigė joje įtvirtintus, viduramžių teisės filosofijoje įkūnytus principus: Kūrėjo apvaizda, kaip visur esanti jėga, savo žyme ženklina ir paprotinę teisę, kuri tėra šakelė providencijos numatyto viso įstatymų medžio, o Kūrėjo per prigimtį žmonėms duotą įstatyminę galią visuomenė savo gėvės interesais visuotiniu sutikimu perleidusi savo vadams. Šį legislatūros perleidimą visuotiniu sutikimu teoretikai laikė pamatiniu, juo grindė ir valdinių institucijos tesėtumą. Tik šis visuotinis sutikimas liko miglota sąvoka, teoretikų nors kiek plačiau neaiškinama, panašiai kaip keblu buvo paaiškinti, koku būdu valdiniai – miestiečiai ir valstiečiai, neturėdami pilietinių teisių, jų sutikimu yra atstovaujami tos visuomenės dalies, kuri apsiskelbė esanti visa tauta. Visuotinį sutikimą, perleidžiant legislatūrą, teliko veikiau postuluoti.

Visi, kurie universitete, Lietuvos DK kolegijose ir vienuolynų mokyklose teoretizavo apie teisingumą – moralės filosofai, teologai, teisininkai, – disponavo scholastikoje įtvirtinta aristoteline bendrąja teisingumo samprata, suvienijusia teisinį ir moralinį teisingumą. „Teisingumas yra dorybė, kuria nešališkai, kitaip tariant, pagal lygybę, kitam suteikiama tai, kas jam priklauso pagal patikimą teisę“ [2,122]. Atitinkamai neteisingumas yra nesuteikimas to, kas teisėtai priklauso, arba suteikimas šališkai, t. y. ribotai, ne visiškai. Teisingumo laikymą pagrindine dorybe įtvirtino tuometinė etika, teigusi moralinio veiksnio persvarą ju-

ridinio veiksnio atžvilgiu. Nešališkumo laikymas teisingumo principu – įspūdingas pareiškimas ta prasme, kad jaunuomenė Vilniaus universitete ir Lietuvos kolegijose bei vienuolynų mokyklose įsisavino tą teisingumo principą, kurį teigia šiuolaikinis liberalizmas [9].

Teisinį teisingumo aspektą išskleidė filosofijos sąvokinių priemonių taikymas, pirmiausia materijos ir formos koncepcijos. Teisingumo materiją sudarą patys kam nors suteikiami objektai, o forma esanti teisė, įgalinanti suteikti. Tad taikant įstatymuose numatytas procedūras, teisės lemiamas vaidmuo pagrindžiamas filosofiškai: teisė esanti aktyvus veiksnys, be jos neįmanoma suteikti to, kas kam priklauso, t. y. neįmanoma įgyvendinti įstatyminio teisingumo. Tad teisė nesanti įstatymas, ji įstatymams suteikianti legalumą, esanti tai, kas įstatymą įgalina paliepti ir įstatymu matuoti veiklą. Taigi teisė esanti teisėtumas – teisingumo vykdymas, grindžiamas įstatymų taikymu. Kartu ji esanti ir teismumas – įstatymo teikiama galimybė patraukti atsakomybėn. Nėra abejonės, kad mūsų teisės filosofai buvo gerai susipažinę su romėnų teise, taip pat netapatinusi teisės ir įstatymų.

Teisingumo moralinius sandus nurodė scholastinė etika. Traktate *Apie teisę ir teisingumą* rūpėjo Aristotelio nurodytos teisingumo rūšys. Mainomasis teisingumas esąs dorybė, kuri į privačius asmenis žvelgia nešališkai ir žiūri, kad sutartys tarp žmonių būtų vykdomos. Skirstomasis teisingumas – tai atlyginimas kiekvienam pagal nuopelnus žemės valdomis, kitu turtu, titulai ir kitais garbės ženklais, taip pat nuobaudomis už nusikaltimą. Tad skirstomasis teisingumas esti apdovanojamasis ir baudžiamasis. Skirstomojo teisingumo įgyvendinimas – valstybės vadovo, didžiūnų, bendruomenių vadovų rūpestis. Pripažįstama, kad šis įgyvendinimas gali būti įvairiai pažeidžiamas: turtas ir garbė su-

teikiami nepelnytai, gėrybes pasisavina jas skirsiantieji, ignoruojami nuopelnai, už padarytą žalą skiriama neadekvati bausmė, atimama teisėtai įgyta nuosavybė ir t. t., susikuria plati teisingumo atkūrimo panorama – kas, kam, kiek ir kada turi atstatyti teisingumą.

Teisingumo atkūrimas (*restitutio*) numatė nusikaltėlio nubaudimą. Mūsų teologai bausmę eksplikavo krikščioniškąja bendrąja samprata – ji esanti atpildas už nuodėmę. Traktate *Apie teisę ir teisingumą* ar išleistuose teisės darbuose išplėtotą bausmės doktrina neaptin-kama. Iš teoetizavimų apie neteisingumą ir teisingumo atkūrimą matyti, kad nusikaltėlio nubaudimas laikomas teisingumo atkūrimo būtina dalimi. Bausmė nesanti kerštas už padarytą nusikaltimą, krikščioniškasis galeistingumo principas numato nusikaltėlio pataisymą, jei pats nusikaltėlis tam pasirengęs.

3. Teisės mokslas

„Jurisprudencija yra jutimiškai patiriamų įstatymų, kaip įstatymų leidėjo sumanymui ir motyvui deramos formos suteikimo, žinojimas. Juk įstatymo leidėjo sumanymas yra įstatymo siela, o motyvui nesuteikus deramos formos, jis negali būti tikras įstatymas“ [5, A₅]. Scholastinis griežtumas reikalavo teisės mokslą apibrėžti, pavartojus sąvoką *jutimiškai patiriamas (sensibilis)*. Aiškinta taip: įstatymo leidėjo sumanymas bei motyvas išreiškiami žodžiu arba raštu, taigi tiesiogiai patiriamas klausos ar regėjimo pojūčiu. Jurisprudencija tiesiogiai tiria ir apsparsto išoriškai žodžiu arba raštu išreikštus ženklus, o per tuos ženklus ji tirianti įstatymų leidėjo vidinę veikseną – jo protą ir nuostatas. Tuo teisės mokslas skiriasi nuo filosofijos ir moralinės teologijos, tiesiogiai tiriančių žmogaus vidinius aktus, kuriais įkūniamas moralinis gėris ir blogis.

Teisės mokslas dar kitaip vadintas jurisprudencija dėl to, kad šis terminas reiškias supratingumą teisėje (*prudentia* – supratingumas, išmanymas), o pagal šį supratingumą deramai išreiškiami bendrieji gyvenimo principai – gyventi garbingai, dorai, kitų neskriausti, kiekvienam atlyginti pagal nuopelnus. Teisės mokslas reikalinga:

atmintis – įvairiems įstatymams ir jų interpretacijoms įsidėmėti;

intelektas – gerai spręsti apie teisės principus;

nuovokumas – įstatymų prasmę suvokti; sumanumas, įgudimas – greitai bei tiksliai aiškinti ir atrasti tai, ko reikia teisingam sprendimui;

protavimas – pagrindoms išvadoms daryti, sąryšiams atrasti ir susieti į visumą;

numatymas – teisės aktais reglamentuojamiems įvykiams prognozuoti;

įžvalgumas – atskleisti visas aplinkybes, tuo išvengiant suklydimo;

budrumas, akylumas – taip pat išvengti suklydimo.

Teisininkui ypač reikia gerai išmanyti logiką: juk jis turi apibrėžti, skirstyti, įrodyti, paneigti – taip reikalavimus teisininkui apibendrina B. de Soxo.

Teisės mokslui eksplikuoti tiko universali aiškinimo priemonė – scholastinė priežastingumo koncepcija, kartojusi aristotelinę koncepciją. Materialioji jurisprudencijos priežastis dvejojama – žmonės ir jų veiką reglamentuojantys įstatymai; formalioji priežastis – deramos formos suteikimas įstatymų leidėjo sumanymui bei motyvui; veikiančioji priežastis – intelektinė, protaujanti veikseną; tikslo priežastis – atskleidimas tikrosios bei vienodos įstatymų prasmės.

Scholastinių distinkcijų (skirstymų) metodas atsiliepė ir teisės mokslui. Aptinkame jau tada mažareikšmius jurisprudencijos skirstymų į rūšis. Kiti jurisprudencijos ir pačios tei-

sės skirstymai išreiškė realias situacijas ir buvo visuotinai įtvirtinti Europos mokslininkų teoretizavimais. Vilniaus universiteto profesoriai taip pat skyrė teisės mokslo teorinę ir praktinę dalis. „Todėl teorinė jurisprudencija yra toji, kuri tiria bei apmąsto įstatymus ir visa, kas su jais susiję. O praktinė jurisprudencija nustato būdą pažinti įstatymus ir tikrąją jų prasmę“ [5, A₃]. Teorinis teisės mokslas vėlgi dvejoja: aiškinamoji jo dalis (*jurisprudentia declarativa*) nustato priemones pažinti ir išaiškinti žodžius bei terminus, kuriais suformuluotas įstatymas, atskleisti jų gramatinę prasmę. Įrodomoji dalis (*jurisprudentia probativa*) nustato, kad deklaruojamoji įstatymo prasmė tiksliai, teisinga. Įrodomojoje dalyje remiamasi kitų įstatymų pažinimu ir visu tuo, kas reikalinga jurisprudencijoje. Tad ši jurisprudencija nėra šiuolaikinės teisminių įrodymų teorijos tuometinis analogas. Teoriniam teisės mokslui priklausė ir vadinamoji ginamoji jurisprudencija – apgynimas savojo įstatymo aiškinimo, taip pat dedukcinė (diskursyvioji) jurisprudencija, kreipianti iš žinomos, pripažintos vieno įstatymų prasmės išsamprotauti kitų įstatymų prasmę.

B. de Soxo pateiktąjį bendrąjį teisės skirstymą galima atvaizduoti taip [5, B₅, C₅]:

Tad B. de Soxo įprasmina realiją – Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės atskirą teisę. Ją aiškino Universiteto Teisės fakultete, ją minėdavo ir teologai traktate *Apie teisę ir teisingumą*, taip pat bažnytinės teisės paskaitose. Lietuvos DK teisė B. de Soxo dar skirsto į kilmingųjų ir miestiečių teisę. Kilmingųjų teisės įtvirtintos Lietuvos DK Statute, privilegijose, konstitucijose. Miestiečiai, vieni taip pat privilegijuoti, – turi magdeburgines teises, kiti – nepriviligijuoti.

4. Teisės pagrindimas

Vadovaudamiesi tuometinėje logikoje įtvirtintu principu, kad niekas negali būti įrodytas juo pačiu, teoretikai Vilniuje teisės pagrindimą įžvelgė esant už teisės ribų. Žengdami viduramžių tradicijos nužymėtu keliu, teisę grindė keliais glaudžiai susijusiais veiksniais – papročiais, morale ir tikėjimu bei bažnyčios autoritetu. Pripažino dar vieną veiksnių – politinę pragmatiką, kuri blogo valdovo atveju gali ir nebūti surišta su minėtais veiksniais. Mat pilietiniais įstatymais nesiekama antgamtinių tikslų, tad jie gali apsilenkti su nurodytomis trimis vertybėmis – dalis pasaulietinių valdovų buvę blogi, valdė pagal išleistus neteisingus įstatymus.

Tikėjimo ir bažnyčios autoritetas teisėje esminis. Katalikiškos valstybės funkcionavimas grindžiamas oficialiąja valstybės religija, politinė gyventojų vienybė grindžiama jų religine vienybe. Vilniaus universiteto teisės teoretikai nurodo: pasaulietinė valdžia savo įgaliojimus gauna iš bažnyčios, kurios įgaliojimai kyla jau ne iš žemiškų šaltinių. Bažnyčia nustato valdovo teisėtumą ir ar jis valdo pagal krikščioniško teisingumo principus, apibrėžiamus vėlgį bažnyčios. Religinio prado pranašumas ryškus ir iš tvirtinimų, kad politinis valdymas ir jį le-

gitimuojanti teisė esą ne autonominis, savaiminis tikslas, bet subordinuotas aukštesniam – moraliniam, išganymo tikslui.

Naujaisiais amžiais Europoje praūžus religiniams karams, pasaulietiniai veiksniai pamažu stūmė teologinį veiksnių iš pagrindžiančio centro į periferiją. Naujaisiais amžiais plėtojama tai, ką buvo pradėję kai kurie vėlyvosios viduramžių filosofijos teoretikai (Marsilijus Paduvietis), teigę, kad imperatorių valdžia kyla iš pasaulietinio veiksnio – rinkėjų kolegijos. Abiejų Tautų Respublikoje teisės pagrindimą supasaulietino Apšvietos epocha kartu su mokslo ir viso švietimo darbo supasaulietinimu.

Teologinio veiksnio pranašumą įtvirtino ir XVII a. Europoje tebesilaikiusi trijų teisių – amžinosios (dieviškosios), prigimtinės ir pozityviosios – doktrina, hierarchiškai sutvarkiusi teisės funkcionavimą. Vilniaus universiteto profesoriai tvirtino žinomas scholastikos tiesas: amžinoji teisė reiškiasi per prigimtine ir žmonių sudarytąją (pozityviają) teisę; prigimtine teisė esanti protingų būtybių dalyvavimas amžinojoje teisėje, ji – amžinosios teisės normos, įdiegtos žmonių protuose; šias normas atskleidami bei išsiaiškindami, prigimtinio protu ir savo sukurtus įstatymus su jomis derindami, žmonės kartu dalyvauja amžinojoje teisėje ir dieviškajame valdymo plane. Kai sukuriama teisė, neišplaukianti iš amžinosios teisės, taigi priešinga ir prigimtinėi teisei, tai ji neteisinga ir iš esmės nėra teisė, tėra valdymas. Žmonių sudaryta įstatyminė teisė ne pastovi, ji siaurinama arba išplečiama pagal žmonių valią bei gebėjimus. Užtai nekinta amžinoji ir prigimtine teisės. Čia mūsų teoretikai kartoję F. Suarez'ą: „Jokia žmogiškoji galia, net jei ji popiežiaus, nepajėgi nei panaikinti kurį nors tiesioginį prigimtinio įstatymo paliepiamą, nei jį iesiogine prasme sumažinti, nei nuo jo atleisti“ [6, 80]. Antai savižudybė neleistina amžinosios ir prigimtinės teisės

požiūriu: „Ar leistina nusizudyti arba save žaloti? Atsakau, pirma. Neleistina, nes žmogus nėra savo kūno ir jo dalių valdovas“ [1, 462v.]. Kartu mūsų teoretikai pripažino, kad prigimtinės teisės paliepimai, nors iš anksto, a priori suderinti su žmogaus valia bei jos pasirengimu veikti, tačiau kaip įgyvendinami ne tiesiogiai, bet žmogiškąja teise ir pilietiniais įstatymais, įgyvendinami ne griežtai tiksliai, o kokiu nors sumažinimu, atoslūgiu teisės objekto (daiktybės) srityje. Dėl žmogiškosios – tautų ar civilinės – teisės poveikio gali pakisti prigimtinio įstatymo objektas (daiktybė), o todėl prigimtinės teisės skelbiamas privalėjimas gali varijuoti.

Teisės pagrindimą morale ypač plėtojo teologijos profesoriai, traktate *Apie teisę ir teisingumą* išstis disputacijas paskyrę teisingumo atkūrimo problematikai. Nuodėmė esanti neteisingumo sukėlimas. „Plačiąja prasme neteisingumas yra kokia nors piktadarystė įstatymo atžvilgiu“ [1, 457r.] – amžinojo, prigimtinio, teisingo žmogiškojo. Krikščioniškasis išganyimo principas teigė: visa žmonių veika – ūkinė, politinė, teisinė ir t. t. – turinti tarnauti sielos išganymui.

5. Įstatymo teorija

Prigimtiniam įstatymui pažinti mūsų teisės filosofijos teoretikai disponavo Akviničio nurodytą pažinimo procedūra, kuri skelbė, kad dera stebėti ne tik save, bet ir pasaulį, o tikrovė, kaip Dievo kūryba, esanti racionali. Stebint save, aptinkami polinkiai, žmogų darančys tuo, kuo jis yra, ir kuriais jis dalyvauja kūrinijos tvarkoje. Kad paklustų amžinajam įstatymui, žmogus turi paklusti savo prigimtiniam polinkiui, kurių trys yra pamatiniai:

žmogus kaip būtybė kartus kitomis būtybėmis turi prigimtinių polinkį save išsau-

goti, kiekvienas linksta į tai, kas išsaugo jo fizinį gyvenimą, gerovę, sveikatą;

kaip gyvoji būtybė jį siekia išsaugoti rūšį, rūpinasi palikuonimis;

kaip protinga būtybė žmogus turi polinkį pažinti tikrovę, Dievą ir save bei gyventi visuomenėje.

Tad prigimtinio įstatymo paliepimai atitinka prigimtinių polinkių tvarką. Nusidėjus prigimčiai, pažeidimas to, kas determinuota prigimties, yra sunkiausias, prigimčiai priešingos nuodėmės – blogiausios.

Kita vertus, mūsų profesoriai Universite te disponavo antrosios scholastikos teoretikų plėtotą bendrąją įstatymo teoriją. Šią teoriją jie paprasati pradėdavo įstatymo semantika, t. y. termino *įstatymas (lex)* prasmų aiškinimu, nurodydami šias termino prasmes: prigimtinis polinkis, kurį Kūrėjas suteikė kūriniam; praktinė taisyklė (kaip antai gramatikos); būtina įvykdyti sąlyga (kaip antai prekyboje); norma, įpareigojanti elgtis pagal protį. Transcendentinis, pragmatinis ir paprotinis veiksniai tilpo tiek tuometiniame teisės moksle, tiek teologijos traktate *Apie teisę ir teisingumą* pateiktoje įstatymo sampratoje. Šio traktato dėstytojais aiškino Tomo Akviničio pateiktas įstatymo apibrėžtis: „Įstatymas yra darytinų arba vengtinų polinkių taisyklė arba matas... Įstatymas yra ne kas kita kaip praktinis proto paliepimas... Įstatymas yra tam tikras proto potvarkis siekti bendrojo gėrio, paskelbtas to, kuriam rūpi bendruomenės reikalai... Įstatymas labiausiai turi galvoje tvarką siekiant palaimos ir tiesiogine prasme siekiant bendrosios laimės... Įstatymas savo pagrindu yra aktyvi veiklos norma ir jis turi prievartinę galią“ [7:qu.90, a.3, 4; qu.91, a.1] ir t.t. Teisės teoretikas Vilniuje įstatymą nusakė taip: „Įstatymas ir teisė, kaip žyminti įstatymą, yra bendrasis teisingas paliepimas,

paskelbtas pakankamai stabiliai“ [5, A₅]. Įstatymo sandai esą šie:

1. Paliepimas, kaip įsakančioji galia, sukurianti privalėjimą, ir tuo įstatymas skiriasi nuo patarimo. Žmogiškojo įstatymo privalėjimas esmiškai kyla iš prigimtinio įstatymo, o ne iš įstatymų leidėjo valios. Iš pastarojo valios esmiškai kyla ydingi įstatymai. Įstatymo privalėjimas įgyvendinamas priverčiamąja galia, t. y. valstybės administracijos disponuojamomis ne tik įtikinimo, bet ir prievartos priemonėmis.

2. Bendrumas. Įstatymo bendrasis pobūdis keleriopas. Pirmiausia, įstatymo galiojimas visiems asmenims, sudarantiems konkrečią bendruomenę. Pilietiniai įstatymai galioja ir dvasininkijai, nors ji turi privilegijų.

Tikso požiūriu įstatymasskirtas sergėti privatių arba bendrąjį gerį. Kai įstatymas pirmiausia skirtas privataus gėrio apsaugai, tai bendrasis gėris jam – antraeilis dalykas. Kitų įstatymų tikslas – visuomenės, viešojo nauda, t. y. bendrasis gėris. Principo, iš kurio įstatymas kyla – turinčio galią valdovo autoriteto – požiūriu, valdovas esąs visiems valstybės piliečiams tas pats, bendras. Toks pats bendras esąs tėvo autoritetas – visiems savo vaikams, o pono – visiems jo tarnams, priklausomiems žmonėms. Šiaip jau ir privataus, ir bendrojo gėrio apsauga subrodinuota aukštesniam tikslui – valstybės gerovei: „Valstybės gerovė yra aukščiausias kiekvienos valstybės įstatymas“ [3, VII]. Bendrumo idėją dar viduramžiais įtvirtino ir pirmoji bažnytinės teisės sistema – Graciano *Dekretas*, skelbęs, kad visa, kas yra šiame pasaulyje, turi priklausyti visiems žmonėms. Ši iš bažnyčios tėvų pirmykščio komunitarizmo kilusi nuostata tebuvo teorinė, tikrovė liko kitokia.

3. Įstatyme glūdi teisingas (*iustum*) paliepimas. Šis paliepimo teisingumas eksplikuojamas reikalavimu, kad įstatyme neglūdėtų

joks moralinis piktavališkumas, kad įstatymas nesukurtų neteisingumo valdiniam.

4. Stabilumas. Įstatymas privalomas ne tik gyvenantiems, bet ir po jų gyvensiantiems žmonėms. Įstatymas nemiršta, mirus jo leidėjui.

5. Įstatymo paskelbimas. Jei įstatymas nepaskelbtas ir lieka nežinomas, tai jis nei pareigoja.

Įstatymo determinaciją B.de Soxo aiškina įstatymo leidėjo galia (jo protu, pažinimu, ketinimu, valia) ir veiksniais, esančiais už įstatymo leidėjo – amžinąja ir prigimtaine teise, romėnų teise, kitais jau priimtais įstatymais, įstatymo aiškintojo autoritetu. Įstatymų leidėjo ketinimas, protas ir valia sudaro įstatymo vidinę formą ir jo gyvybingumą, įstatymo sielą.

Įstatymų leidimo galia (*potestas legislativa*) – principas, įgalinantis kurti įstatymus ir juos derama forma (formaliai) pateikti kaip įstatymus. Raštu pateiktas įstatymas esąs rašytinės teisės išraiška.

Įstatymų leidimo galia esanti dvejopa – bažnytinė ir pasaulietinė. Pirmosios prerogatyva antrosios atžvilgiu yra ta, kad bažnytinė įstatymų leidimo galia esanti dvasinio bei antgamtinio pobūdžio, o pasaulietinė galia esanti materialiai ir natūrali. Abi galios skiriasi tikslais: bažnytinės legislacijos galutinis tikslas antnatūralus, amžinas, o pilietinio įstatymų leidimo – materialus ir laikinas. Galios skiriasi ir šaltiniu: bažnytinė legislacija Dievo įkvėpta, jis esąs jos autorius, o pilietinio įstatymo leidimo šaltinis – žmonių veika ir interesai. Jei pilietinis įstatymų leidimas kilo iš žmonių bendruomenės, tai bažnytinė legislacija kilusi iš Kristaus pasirinktojo Petro ir kitų apaštalų. Kanonų teisės paskaitose plačiausiai aptardavo bažnyčios veiklą reguliuojančias teisės normas.

Įstatymų aiškintojo autoritetas priskirtas ir papročiams, kaip nerašytiems įstatymams, nepriešingiems prigimtininei teisei. Kartu atkrei-

piamas dėmesys į tai, kad papročiai kinta, juos galima keisti, kai jie jau nebeprisitauna bendrajam gėriui.

Teisės filosofijos problematikos tyrimas antrosios scholastikos puoselėtomis priemonėmis ankstyvuojų teisės mokslo Lietuvoje tarpsniu – reikšmingas įvykis. Nuo vartotų pagrindinių sąvokinių konstrukcijų priklausė kitų pasaulietinės ir bažnytinės teisės sąvokų bei deklaruojamų normų turinys. Traktatas *Apie teisę ir teisingumą* buvo pamatinis ne tik moralinei teologijai. Senajame Vilniaus universitete, deklaruojant teologinio veiksnio ir bažnyčios autoritetą, į traktate keltas problemas bei jų sprendimus turėjo atsivėlgti ir Teisės fakulteto profesoriai.

Praūžus XVII a. vidurio valstybės patirtoms nelaimėms ir Vilniaus universitetui atsikūrus, atsigavo ir teisės mokslai. Universitete tebeegzistavo civilinės teisės ir kanonų teisės katedros, nuo 1667 m. vėl skaitomos civilinės teisės paskaitos, teikiant kanonų ir civilinės teisės daktaro ir licenciato laipsnius. Nuo 1673 m. Teisės fakultete atgaivinamos promocijos, o nuo 1677 m. fakultetas ėmė teikti abiejų teisių – kanonų ir civilinės – daktaro ir licenciato laipsnį.

6. Renesansiškoji teisės filosofija

Vėlyvojo Renesanso dvasia parašytą veikalą *Apie politinę žmonių sąjungą* (*De politica hominum societate*) Aaronas Aleksandras Olizarovskis (lotynizuotai – Olizarovius) sukūrė 1644–55 metais darbuodamasis ką tik Vilniaus universitete įsteigtame Teisės fakultete kaip civilinės teisės profesorius. Reikia manyti, kad ir paskaitas jis skaitė veikale išsakytų idėjų dvasia. 1651 m. Dancige publikuotą veikalą išleido gana jaunas – 33 metų. Studijavęs Austrijos, Vokietijos ir Italijos universitetuose, vei-

kale siūlomą Abiejų Tautų Respublikos politinės ir teisinės sanklodos pertvarkymą kildino ne iš scholastinio aristotelizmo, bet iš valstybių tikrovės pažinimo ir iš gero tuometinės politikos ir teisės filosofijos pažinimo. Net 254 autorių minėjimas veikale dar nerodo, kad kūrinys tėra kompiliacija. Mokslškumas Renesanso maniera reiškė išsamų svetimų pažiūrų žinojimą. Olizarovskio kartotas Johanas Althusenas mini dar daugiau autorių, o jo veikalas neabejotinai kūrybiškas. Labiausiai Olizarovskis remiasi Aristotelium ir Renesanso autorių veikalais: J. Bodino didžiulės apimties (net 2732 puslapių) veikalu *Šešios knygos apie respubliką* (*De republica libri sex*, Parisiis, 1591), Nyderlandų teoretiko J. Lipso (Lipsius) kūrinium *Politikos, arba pilietinės doktrinos, šešios knygos* (*Politiconum sive civilis doctrinae libri sex*, Lugduni, 1589), dažnai mini vokiečių mediko, filosofo ir teisininko H. Arniso (Arniseus) knygą *Politinė doktrina, sutvarkyta dvilypiu metodu* (*Doctrina politica in geminum methodum reducta*), remiasi vokiečių teisės ir politikos teoretiko J. Althuseno (Althusius) studija *Metodiškai išdėstyta politika* (*Politica methodice digesta*, Herborn, 1603), remiasi N. Machiavellio, H. Grotiaus kūryba. Nors lenkų politinė ir teisinė literatūra buvo turtinga, mini tik du autorius – F. Modrzewskį ir P. Mieszkowskį. Šia knyga Olizarovskis Europoje neišgarsėjo, tuometinę Europą užplūdo panašaus pobūdžio kūrinijų gausa. Tačiau jo veikalas reikšmingas Abiejų Tautų Respublikos realijose. Šiame straipsnyje tiriamos problemos požiūriu jis reikšmingas kaip skelbiantis ne antrosios scholastikos, bet renesansinę teisės filosofiją. Tiesa, tai atskiros teisės filosofijos idėjos, o ne sisteminis jos dėstymas. Sisteminės teisės filosofijos tais laikais apskirtai nebuvo, ji tik formavosi.

Teisės filosofijos problemas Olizarovskis pateikia ne improvizacijomis, bet empiriniu ir

indukciniu metodu, autoritetų nelaikydamas paskutine tiesos instancija, siūlydamas į autoritetus žvelgti kritiškai. Indukcinis metodas vertė stebėti, lyginti, spręsti aposterioriškai. Ir apie teisine institucijas Olizarovskis siūlo spręsti ne aprioriškai, pagal absoliučius kriterijus, bet pagal realų tų institucijų funkcionavimą tuometinėmis sąlygomis. Prigimtis ir protas, nustatantis, ar esami visuomeniai santykiai telpa prigimties tvarkoje, taip pat esą metodo instrumentarijus.

Nors veikale aptinkama ir scholastikos liekanų, tačiau teisės filosofijoje Olizarovskis iš scholastikos gniaužtų išsivadavęs; veikale neminima nei amžinasis įstatymas, nei amžinoji teisė. Sekdamas Ciceronu, mini dieviškąjį įstatymą (*lex divina*), o esmiškai Olizarovskio konstrukcijoje funkcionuoja prigimtinė teisė ir pozityvioji teisė. Prigimtinė teisė, kaip išplaukianti iš dviejų žmogaus savybių – jo kaip protingos ir kaip gyvosios būtybės, – žmogui esanti įgimta, ji pirmesnė už teisinę ir politinę veikseną, už valstybės ar tėviškąją valdžią. Prigimtinė teisė eksplikuojama patyrimišku turiniu – žmogaus proto, kaip visų kitų teisių gimdytojo, atitikimu. Pozityviosios teisės pagrindimas glūdi prigimtineje teisėje, kaip atitinkančioje dieviškąjį įstatymą. Jei pozityvioji teisė prieštarauja prigimtinėi, tai ji nelaikoma teise ir „jokie įstatymai negali neteisingumą paversti teisėtais; net jei jie daugelį amžių tautosose buvo praktikuojami, vis dėlto jie negali būti teisėti ar virsti teisiniais santykiais“ [4, 153]. Pačios prigimtinės teisės galutinį šaltinį Olizarovskis nurodė tradiciškai – žmogui šią prigimtį suteikusia aukščiausiąją esybę: „Juk yra tikra, kad pirm negu šiuo reikalu buvo išleisti išsamūs įstatymai, šią prigimtinės teisės galią žmonėms suteikė Dievas“ [4, 128].

Krikščioniškoji teisės filosofija aristotelinį natūralistinį požiūrį dėl teisės kilmės papildė

antgamtinio argumentu: visuomeniškumas ir būtinas jo elementas – valdžia bei pavaldumas numatyti Dievo plane. Teisė esanti valdžios ir pavaldumo pradų reglamentavimas. Olizarovskis čia įsitraukia į polemiką dėl valdžios ir valstybės prado reabilitavimo. Mat senovėje, pagoniškosios Romos imperijos valdovams persekiojant krikščionis, tarp pirmųjų krikščionių sklidusi pažiūra, esą valstybė bei jos valdžia – nuodėmingos kilmės. Ši pažiūra buvo gaji ir tarp viduramžiais persekiojamų sektantų, ją atgaivino net dalis reformacijos teoretikų. Polemiką su šia pažiūra Olizarovskis pateikia kaip teisės bei valdžios reabilitavimą. Reabilituodamas teisę, skiria dvejopą įstatymo veikseną: prievartinę, numatančią bausmes, ir vadovujančiąją, įstatymui vedant keliu į dorybę. Kurie šiuo keliu eina, tų valdžia nebaudžia, priešingai – apdovanoja. Tad valdžia būtina kaip vadovas kelyje į gėrį. Panašaus teisės ir valdžios institucijų reabilitavimo tuometinėje Europos literatūroje buvo daugiau nei pakankamai.

Olizarovskis kartojo Renesanso teoretikus, kad valstybės valdžios pareiga sergėti piliečių gyvybę ir nuosavybę, rūpintis visos valstybės gerove, sergėti teisėtumą. Tačiau jis nesutiko su Bodino teigtuoju principu, kad valdovas laisvas nuo teisės ir nepavaldus įstatymams (*princeps legibus solutus*), ir laiko jį tironijos principu.

Laisvė, kaip būtinas žmogaus ir visuomenės požymis, buvo tradicinė tema. Abiejų Tautų Respublikoje jos aktualumą lėmė baudžiamos, kaip nelaisvės institucijos, buvimas bei pilietinių teisių nepripažinimas pagrindinei visuomenės daliai. Olizarovskiui rūpėjo nelaisvės institucijos neteisingumas. Visą laisvės problemą jis aptaria trimis požiūriais – teisiniu, filosofiniu ir politiniu. Teisinė laisvė esanti veikseną savo nuožiūra, suderinta su veikian-

čiaja teise. „Mano nuomone, laisvė yra prigimties malonė ir visuotinį žmogaus vertingumą atitinkantis gebėjimas disponuoti savo gyvenimo patyrimu, ką nors daryti savo nuožiūra, tačiau pagal tas ar kitas įstatymų normas“ [4, 144–145]. Filosofine prasme laisvė esanti viešpatavimas geismams ir aistroms, jų suvaldymas. Politinė laisvė grindžiama teise: „Politinę laisvę sudaro tai, kad viešpatauja teisė ir įstatymai, o ne nevaržoma valdovo savivalė“ [4, 146]. Nelaisvės klausimą aptardamas valstybėje susiklosčiusių luomų rėmuose, Olizarovskis pasisakė prieš luomų išskirtinumą, prieš nekintamą priklausymo luomui pobūdį, siekė sureliatyvinti kilmingumo sampratą, deklaravo visų luomų atstovavimą valstybės – politinės žmonių sąjungos – valdyme, liūdnai konstatuodamas, kad Abiejų Tautų Respublikoje „atstovus į seimus siunčia ne visa tauta, bet tik bajorijos luomas. O liaudis šioje karalystėje neturi balso, turi tik dejones“ [4, 289]. Terminu *tauta* suteikęs renesansišką sampratą – tautą sudaro visi valstybės luomai, taigi ir miestiečiai bei valstiečiai, kaip įgiję pilietines teises, – Olizarovskis siekė esmiškai išplėsti civilinės teisės ribas bei turinį. Teisė pasitarnausianti instrumentu įstatymiškai apsaugant gausiausią gyventojų dalį, kuri, kaip konstatuoja, jo laikais mažai arba visai nesiskiria nuo vergų, beveik jokių įstatymų nėra apsaugota, jos turtas ir gyvenimas priklauso nuo pono valios ir noro.

Olizarovskis tipiškai renesansine maniera veikale naudojami sveltiniais formulavimais, neretai slydo reiškinių paviršiumi. Tačiau veikalui būdingas ir realizmas, naujoviškai vertinant Abiejų Tautų Respublikos teisinę tikrovę. Veikalas rodo, kad vadinamasis demokratinis pradai valstybėje ikūnytas ribotai, jis esąs tik bajoriškos demokratijos išraiška. Teisinės valstybės teigimas veikale skambėjo kaip perspėjimas valstybei, joje vis labiau išgalint bajori-

jos anarchijai. Veikalas rodė siektiną visuomenės būvį, kai valdo piliečių gerbiama teisė bei įstatymai.

Išvados

1. Senajame Vilniaus universitete teisės filosofijos problematika sukurti raštija atstovauja teisės mokslo raidos Lietuvoje pirmajam tarpsniui. Šis tarpsnis skleidėsi tiriamąją raštiją kuriant antrosios scholastikos teoretizavimų pagrindus. Teisės filosofijos problematika apėmė teisės kilmę bei pagrindimą, legislatūros perleidimą, teisę kaip priemonę įgyvendinti krikščioniškajam teisingumui, teisės mokslo bei jį sudarančių disciplinų pobūdį, įstatymo teoriją.

2. Teisės pagrindimą išvelgę pasaulietiniuose ir antgamtinuose veiksmuose – papročiuose, moralėje, tikėjime bei bažnyčios autoritete, teoretikai Vilniuje pozityviają teisę tradiciškai kildino iš prigimtinės, o šią – iš amžinosios. Antgamtinio veiksmo pirmenybę rodė šių teisių hierarchinė tvarka. Legislatūros perleidimą aiškino taip pat tradiciškai: Kūrėjo per prigimtį žmonėms duotą įstatyminę galią visuomenė savo gerovės interesais visuotiniu sutikimu perleidusi savo vadams.

3. Teisę laikydami įstatymams legalumą teikiančiaja institucija, teoretikai teisės paskirtį apibrėžė kaip esminės priemonės krikščioniškajam teisingumui įgyvendinti. Teisingumo principu laikydami nešališkumą, jie artimi toms šiuolaikinėms teisingumo teorijoms, kurios nešališkumą taip pat laiko pamatiniu principu.

4. Empiriniu ir indukciniu metodu konstruota renesansiškoji teisės filosofija kritiškai vertino Abiejų Tautų Respublikos teisinę ir politinę tikrovę. Pabrėždama individualią ir visuomeninę laisvę kaip veiklą, suderintą su ga-

liojančiąja teise ir kviesdama išplėsti visuomenines laisves skaitlingiausiems valstybės luomams suteikiant pilietines teises, renesansiš-

koji teisės teorija rodė pilietiškumo pradą valstybėje deramai dar neįgyvendintą ir siekė esmiškai išplėsti civilinės teisės ribas bei turinį.

LITERATŪRA

1. *Chączyński J.* Compendium de iure et iustitia, 1647. Vilniaus universiteto biblioteka. F3 – 2213.

2. Gruzewski J. *Ultima et maxima hominis mutatio.* T. II. Vilnae, 1644.

3. *Marquant J.* Dissertatio iuridica de damno iniuria. Vilnae, 1644.

4. Olizarovius A. A.. *De politica hominum societate libri tres.* Dantisci, 1651.

5. Soxo B. *de Claves iuris Academicis Vilnensibus.* Vilnae, 1648.

6. Suarez F. *Tractatus de legibus ac Deo Legislatore.* Londini, 1679.

7. Thomas Aquinas. *Summa totius theologiae.* I–II. Lugduni, 1608.

8. Jarra E. Aron Aleksander Olizarowski (profesor Akademji Wileńskiej) jako filozof prawa. *Księga pamiątkowa celem uczczenia 350 rocznicy założenia Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie.* Warszawa, 1931.

9. Rybicki P. Z dziejów polskiego arystotelizmu: „De politica hominum societate“ Arona Aleksandra Olizarowskiego. *Studia i Materiały do Dziejów Nauki Polskiej.* Seria A, zesz.3. Warszawa, 1959.

10. Rawls J. *A Theory of Justice.* Cambridge, Mass., 1971.

PHILOSOPHY OF LAW IN THE OLD VILNIUS UNIVERSITY

Romanas Plečkaitis

Summary

The texts in the philosophy of law written at the old Vilnius university represent the first period in the development of law in Lithuania. The literature of this period was created by the influence of the late scholastic. The following problems of the philosophy of law were discussed: an origin and a foundation

of law, a transmission of the legislation, the law as the mean of realization the Christian justice, the theory of statute, the branches of law. The Renaissance philosophy of law in Lithuania criticized the reality of Polish-Lithuanian state, urged to extend the public freedoms, the limits and a content of a civil law.

Įteikta 2001 04 27